

К.пед.н. Ключко Н. Л., Поздрань Ю. В.

Вінницький національний технічний університет, Україна

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ЛЮДИНИ ПІД
ВПЛИВОМ ІЛЮЗОРНОГО СПРИЙНЯТТЯ ДІЙСНОСТІ В РОМАНІ Г.
ФЛОБЕРА «ПАНІ БОВАРІ» ТА П'ЄСІ Г. ІБСЕНА «ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ»

Підстави для проведення паралелей, які вказують на спільне у творчості Г. Ібсена та Г. Флобера, а точніше – на існування у європейській літературі кінця ХІХ століття тенденцій, котрі виявилися і в творчості обох письменників, досить вагомі. Однією з таких тенденцій є тема втрачених ілюзій – класична для літератури ХІХ століття. В центрі роману Г. Флобера і драми Г. Ібсена – образ жінки, щасливої і нещасної; жертви зовнішніх і внутрішніх обставин; свідомо чи підсвідомо винної в своєму і чужому нещасті. Обидві героїні – «злочинниці» в тому сенсі, що переступили через норми свого оточення, порушили загальний моральний закон. Історія цих жінок – це не тільки їх помилки й страждання, але й історія їх совісті, яка не дозволила їм так жити далі.

Роман Флобера «Пані Боварі» має підзаголовок «Етюд провінційних звичаїв» (перекладений М. Лукашем як «Побут провінції»). Перед читачами постає світ обивателів, людей обмежених, самовдоволених, вульгарних. Життя головної героїні твору – дружини лікаря Шарля Боварі Емми – протікало серед вульгарних і нікчемних марнотратців часу, в духовній та культурній порожнечі – в містечку Іонвіль, що мало одну-єдину вулицю. І все ж, як слушно зауважує дослідник, містечко «в мініатюрі являло собою всю Францію. Тут було своє дворянство, своє духовенство, своя буржуазія, свої робітники та селяни, свої старці, а замість військових тут були пожежники, що крокували в святкові дні» [6, с. 15]. Ібсен у своїй драмі «Ляльковий дім» точно локалізує дію в норвезькому містечку. Однак, окреслюючи проблеми, важливі та актуальні для соціально-історичних умов рідного середовища, він з великою на той час сміливістю заговорив відверто про загальні проблеми європейського суспільства і шукав відповіді на, так

звані, вічні питання. Це – моральні засади існування людини, подвійна мораль (одна – для всіх, інша – для себе) і право визначати долю інших, відповідальність людини перед собою і загалом та загалу перед окремою людиною. Це – видимість добропорядності та справжні чесноти, цінності та псевдоцінності [5, с. 49].

Тупість обивателів Іонвіля, їх сіре життя, беззмістовність животіння, якоюсь мірою впливають на Емму. Головна подія для жителів – приїзд «Ластівки». Це поштова колимага. Ось єдине, що зв'язує жителів із зовнішнім світом. Більше вони нічого не бачать [9, с. 24]. Їхнє життя заповнене дріб'язковими інтересами й турботами, позбавлене будь-яких проблисків духовності. Це середовище представлене нечисленними, але точно обраними й розставленими постатями, які в сукупності дають повну, синтетичну картину «побуту провінції». Кожна із них займає в романі певне місце й виконує функції, визначені укладом життя провінційного містечка. Чи не найскладніше завдання полягало для автора в тому, щоб наділити «характером» всіх цих дуже пересічних і тривіальних людей, зробити їх художньо цікавими й рельєфними. І Флобер блискуче впорався з цим завданням [8, с. 36].

Ось Шарль Боварі, чоловік головної героїні, провінційний лікар. Цей образ є завершальним втіленням обмеженості й міщанської самовдоволеності, безпросвітної тривіальності думок і почуттів. Характеризуючи розмови, які відбулися у Шарля з дружиною, Флобер пише, що вони «були пласкі, як вуличні тротуари, загальники проходили в них одноманітною плетеницею в своєму буденному вбрані, не викликаючи ні хвилювання, ні сміху, ні задуми». Але виявляється також, що цей примітивний і смішний Шарль здатний на глибоке й сильне почуття, він продовжує любити Емму й після її смерті, а розкриття того, що вона була йому невірною дружиною, призводить його до тихого ідіотизму. Він починає викликати не тільки іронічний усміх, а й співчуття, стає зворушливим. Ось

так виникає та суперечлива повнота характеру, та світлотінь його зображення, якої домагався Флобер у своїй зрілій творчості [8, с. 36].

Вервечку провінційних типів продовжує кюре Бурнізьєн, змальований Флобером з убивчою іронією. Суспільна функція священика – бути духовним наставником своєї пастви, вміти зцілювати стражденні людські душі. Але добродій Бурнізьєн найменше до цього вдатний, зате добре вміє лікувати корів і серед фермерів має репутацію гарного ветеринара. Кюре – це, власне, одна з гримас «побуту провінції», з рідкісною чіткістю передана в ньому втрата духовності міщанським середовищем. Та найзначніша й найкolorитніша постать іонвільського середовища аптекар Оме. Це грандіозний за своїм соціальним змістом і значенням образ (Б. Г. Реїзов) [8, с. 37]. В образі Оме поєднано раціоналізм з душевною апатією. Всі люди йому байдужі: десь на 9–10-му планах вони щось роблять, але на першому плані лише те, чим займається він сам. На відміну від інших обивателів містечка, Оме ніби й не замикається в побуті, його інтереси нібито широкі та різноманітні. Він схиляється перед наукою і сам займається «дослідженнями». На рівні своєї освіти та світогляду Оме й філософує і мріє про людську красу [6, с. 15]. Та справа передусім у тому, що за всім цим криється поверховість розуміння, міщанська обмеженість і самовдоволеність, а головне – дріб'язковий практичний розрахунок. Значущість образу Оме в тому, що він втілює в собі характерні риси епохи торжествуючого міщанства, її провідну тенденцію. І не випадково роман завершується рядками про процвітання Оме, його тріумф.

Особливе місце у романі посідає лихвар Лере, який зіграв вирішальну роль у долі головної героїні. Лихварі належать до репрезентивних образів «Людської комедії» Бальзака, і в змалюванні Лере з усією наочністю розкривається відмінність Флобера від його попередника. Лере найменше схожий на бальзаківських «тигрів» фінансового світу, на того самого Гобсека, в якому поєднується скнара й філософ. У Флобера лихвар Лере дуже пересічний, буденний – дрібний хижак, павук, що тихенько і облесливо тче

павутину, в якій заплутується недосвідчена Емма. Вибравши момент, він накидається на свою жертву й стає безпосередньо причиною її самогубства. Лихвар Лере доповнює картину «побуту провінції», без нього вона була б трохи пласкою [8, с. 37].

У п'єсі «Ляльковий дім» також є образ лихваря, але він є нетиповим і своєрідним у порівнянні з образами лихварів у творах інших письменників. Нільс Крогстад – дрібний чиновник і злиденна, морально спустошена людина, але робить спробу піднятися у своїх очах і в очах людей, прагне знайти сімейне щастя за допомогою Крістіни. У фіналі п'єси в його душі пробуджується совість і великодушність. Можна простежити його еволюцію: моральне падіння – кохання – пробудження совісті – прагнення знову стати людиною.

В романі «Пані Боварі» є ще один образ, на який варто звернути увагу, – це лікар Ларив'єр. Його поява в Іонвілі спричинила сенсацію. Всі сильні світу цього виступають маленькими поряд з ним. Перед ним запобігають і Оме, і Лере, і багато інших. Провінційний хірург Ларив'єр від природи обдарований тим, чого завжди не вистачало Шарлю – лікарською інтуїцією і талантом. Йому не потрібні чини, відзнаки і столичні академічні місця. Учні боготворять його, а пацієнти вважають рідним батьком. Він не розмовляє про користь науки, а просто служить їй. Лікар Ларив'єр – пам'ятник батьку Г. Флобера, провінційному хірургу Ашилю Флоберу, але це ще й втілення переконань письменника, конкретизовані в єдиний образ [2, с. 33].

Схожим до цього образу в моральному плані є образ Доктора Ранка з п'єси «Ляльковий дім». Він усе життя кохав Нору Хельмер, був другом їй та її чоловіку. Він тихо помирає, являючи приклад справжньої самовідданості та любові. Такі чоловіки у творах. А дами? Жінки подібні до своїх чоловіків. Так, пані Тюваш з роману Г. Флобера, запримітивши, що Емма у розпачі пішла до Біне, «побігла й розповіла пані Карен. Обидві кумасі вилізли на горища...», щоб бачити все в господі акцизника. Зі зловтішністю мадам Тюваш помічає: «Ага, ось вона», а потім, почувши там слово «франки»,

зробила висновок: «Так що ж це, вона сама йому набивається?» А згодом прозвучав і вирок: «Батогами б їх, таких жінок». «Турбуючись» про моральність Емми, пані Тюваш не помічає власної аморальності та безцеремонності, вистежуючи молоду жінку та обливаючи її брудом. Ще яскравішою представницею цього суспільства є дружина аптекаря Оме – добра господарка. Леон, який жив у неї на квартирі, казав : «...це була істота сумирна, як ягниця, і найкраща дружина... Але вона була... така нудна в розмові, така вульгарна на вигляд і така вбога духом, що хоч їй було тридцять... він ні разу не подумав... що взагалі в неї є щось жіноче, крім одяжі». Далі інтересів своєї кухні та сім'ї думки не сягають.

На відміну від жіночих образів роману «пані Боварі», образ Фру Лінне з п'єси Г. Ібсена «Ляльковий дім» є більш позитивним. Ця жінка втратила все у своєму житті, але залишилась людиною. Для неї щастя полягає в тому, щоб жити заради когось: «Працювати для себе самої мало радості. Кругстаде, дайте мені мету – для кого і для чого працювати... Мені треба когось любити, про когось піклуватися, замінити комусь матір...». Хоч початок її життя був таким, як і у Нори Хельмер, проте у фіналі – це дві різні жінки, які мають протилежні погляди на мету життя. Таким чином, ми можемо стверджувати, що жіночі образи обох творів відрізняються між собою за смисловим навантаженням. Обмежене видноколо обивателів Іонвіля як чоловіків, так і жінок, сконцентровано в образі понівеченого каліки, якому не допомогли поради фармацевта, бо в нього на обличчі вже «живе м'ясо звисало червоними клаптик ами; з очей до самого носа слизотіла... якась гнійна рідина...». Це не просто старець – це уособлення гноїння суспільства, де відсутня духовність.

Груповою характеристикою іонвільців, цього тла, на якому сталася трагедія Емми, могли б послужити думки Леона про них: «... усі грубі, тупій понурі товстосуми. Вони самі обробляли землю, пиячили дома потай миру, а на людях виставляли себе святими та божими». Героїня, яка прагнула до високих поривань і духовної досконалості не могла жити за таких умов. Нора

також не могла розвиватись в атмосфері моральної задухи тогочасного суспільства. Її особистість не могла змиритись із девальвацією усіх морально-етичних цінностей, тому прагнула змін. В літературній критиці існує дві протилежні точки зору на образ Емми Боварі: – звичайна обивателька, позбавлена духовного начала; – особистість, яка протестує проти бездуховної обивательщини свого оточення [3, с. 31].

Якщо спробувати довести твердження, що Емма все ж таки свідомо протестує проти міщанського оточення, відстоює власну самоцінність та самоповагу, то маємо знайти ті позитивні, благородні ідеали, які кличуть до жертви і вимагають значних душевних зусиль. Та, на жаль, їх немає. Емма далека від прагнення глобального й корінного зламу суспільних стереотипів, спрямованих проти жінки. В центрі її устремлінь – лише вона, її спотворене «єго», і причина безрезультатності шукань героїні у відсутності якихось значущих цілей. Безглуздо прагнути звільнення невідомо від чого, а внутрішня духовна порожнеча пані Боварі вочевидь не потребує стількох зовнішніх катастроф [7, с. 46].

Пристрасті Емми Боварі можна б вважати природними (і тоді вони були б привабливішими), якби вона справді була початком, що протистоїть світові «кольору плісняви». Однак героїня не стільки протистоїть цьому світові, скільки є лише його найбільш яскравим виявом. У цьому й полягає новаторство і геніальність реалізму Флобера: він не тільки не протиставляє свою героїню брутальній дійсності, а швидше ототожнює її з нею. Все те «природне», що притаманне Еммі Боварі, заглушується наслідуванням і штучністю «вульгарного» романтизму, який вона – оскільки іншого немає – всмоктує в себе, як губка воду [11, с. 38–39].

Автор ставить свою героїню в особливу позицію: вона належить до міщанського світу й водночас протистоїть йому. Притаманне Флоберу зображення персонажів у реальній життєвій повноті, в поєднанні «плюсів» і «мінусів», без умовного поділу на «позитивних» і «негативних», у романі

подано досить виразно. Цим унеможлиблюється однозначність підходу до нескладного, на перший погляд, образу провінційної міщанки [8, с. 37].

Гостра спостережливість і письменницька майстерність дозволили Флоберу створити повні нещадної правди картини життя. Чим більше його героїня докладає зусиль, щоб вирватись із нього, тим більше грузне вона в бруді повсякденності. Її переслідує безмежний неспокій, сум за всім тим, чого вона не може знайти в навколишній дійсності. Емма Боварі – сильна особистість, такою ж виступає і Нора Хельмер, хоч на початку твору ми бачимо її «лялечкою», яка просто не здатна протистояти впливу суспільства. Нора – характер, наділений рисами сміливого вільнолюбства і рішучого протесту. Не дивлячись на «дитячість», «ляльковість» Нори на початку п'єси, її характер трактується Ібсеном з великою повагою і захопленням, як втілення справжнього вільнолюбства, справжнього героїчного духу. Нора не така проста й елементарна, як це може здатися. Вона не лише «жайворонок» і «білочка». Вона чудово знає, що життя складається не тільки з радостей. Їй довелося вже думати про «тіньові» сторони життя, довелося трудитися, хитрувати, викручуватися. Якщо вона дитина в розумінні знань законів і звичаїв сучасного суспільства, то внутрішньо вона вже давно подорослішала і лише прикидається «білочкою». У неї веселий, життєрадісний характер, але з цього ще не можна робити висновок про те, що до моменту катастрофи вона залишилася лише веселою лялечкою. Життєрадісність Нори ніяк не стає перепоною її здатності до серйозних вчинків і до жертв, не виключає того, що вона стає справжньою, повноцінною людиною. Рішучість Нори піти на фальсифікацію, щоб забезпечити лікування Хельмера, її готовність обманути чоловіка, щоб його врятувати, поступове ліквідування цього боргу – все це свідчить про те, що Нора не бездумний «жайворонок», а людина, що живе глибоким внутрішнім життям та володіє досвідом. А коли до цього приєднуються болісні переживання цих днів, події яких зображено в драмі, вся величезна психологічна напруга цього часу, яка розв'язується великим розчаруванням, – то тоді вона остаточно «дорослішає». В ній відбувається

перелом – внутрішня сутність її характеру виступає зовні, відчуття серйозності життя й усвідомлення їх протиріч стає чітким, і Нора, природно, виявляється не наївним дитям, а людиною зрілою, хоча і не знаючою життя з «юридичного» боку. Вона стає справжньою людиною з точки зору «природної людяності» та здорового глузду, тому вона здатна безпосередньо і глибоко аналізувати і викривати своє попереднє життя. Але разом з тим вона ще тільки підходить до пізнання самої суті суспільних відносин, всієї логіки соціального життя, і тому все ще зберігає риси наївності. Ось чому головні корені її двоякої поведінки при з'ясуванні стосунків з Хельмером.

Для того, щоб стати справжньою людиною до кінця, необхідно ще посправжньому розібратися в житті. І Нора саме це завдання ставить перед собою: «Хельмер: Ти міркуєш, як дитина. Не розумієш суспільства, в якому живеш. Нора: Так, не розумію. Ось і хочу придивитися до нього. Мені необхідно з'ясувати для себе, хто правий – суспільство чи я» [1, с. 35–36]. Тогочасне суспільство було виключно чоловічим, де судді – чоловіки судять поведінку жінок з чоловічої точки зору на світ [10, с. 45]. Все, що відбувається з Еммою Боварі та Норою Хельмер, – результат впливу моральних законів оточення, які прирікають людину на трагічне існування. Доля цих жінок – це доля будь-якої людини, яка незадоволена життям, мріє про красу і захлинається в брехні.

Обидві героїні прагнуть змінити своє життя, вони протестують проти навколишньої дійсності. Але цей протест виявляється по-різному. В той час, як Нора досить сильно переймалася тим, що подумає про її вчинок Хельмер, Емма вже не боялась громадської думки. А це уже виклик середовищу, протест проти спокою, одноманітності. Так, вона шукає гроші. Але звернімо увагу не на те, що вона шукає гроші, а на те, що вона говорить тим, у кого просить допомоги. Перед нами постає горда жінка. Принижена, але не зламана. Вона розуміє: все в житті обман. І всі її подальші вчинки – протест проти обману [3, с. 32]. У своїй поведінці Емма майже забула про оточення, що й помстилося їй в особі Лере, який вимагав грошей і довів свою чергову

жертву до самогубства. Логіку цих подій можна було визначити наперед ще раніше: коли Емма вперше стала на шлях незгоди із «середовищем». Спокусливі та підступні пропозиції Лере спершу не викликали в Емми підозри. Все коштовне, що він приносив Боварі, крамар називав дрібницями, і, звичайно, мала рацію Боварі-мати, коли докоряла невістці: «Хіба не можна було обійтись без килима?.. бездонної бочки не наповниш!..». Але Емма не хотіла й слухати, бо вона жила в зовсім іншому світі. Ця невідповідність двох світосприймань дала Еммі черговий напад істерики, з «різким, пронизливим, нестримним реготом...». Тобто неприйняття реалій життя викривлює психологію героїні, завдає їй непоправної шкоди. Лере користувався цією вадою і все приносив і приносив нові речі, які Емма брала то для Родольфа, то для Леона. Отже, героїня заблукала й не могла вже вирватися з тісних лещат психологічного натиску. Саме в такому стані вона потрапила й до Біне зі цнотливою пропозицією, щоб вирватися з полону боргів.

У змалюванні цього боку її характеру особливо відбився реалізм письменника. Не випадково, коли Флобера притягли до судової відповідальності, під час суду вперше стосовно «Пані Боварі» прозвучало слово «реалізм» ось в якому розумінні: «... подібний метод, застосований до наукових творів, як і для художніх, призвів би до якогось реалізму, що є запереченням краси та добра» [6, с. 20]. Але, певно, автори цього вироку не розуміли, ні що таке краса, ні що таке реалізм, а лише мали на увазі натуралізм, якого тут не було. Правду ж складного характеру, в якому поєднуються справжній романтизм і реалізм, звели до чогось негативного. Для таких «дослідників» і саме людське життя могло здатися чимось негативним.

Той факт, що Флобер зачепив іонвільську мораль свого часу та засудив її як лицемірну й святенницьку, дозволив йому стати поруч з таким письменником-реалістом, як Оноре де Бальзак.

У драмі «Ляльковий дім» конфлікт природних поривань людини з мертвими догматами суспільства виник тоді, коли Нора вирішила підписати

вексель – за вісім років до початку дії драми. В душі Нори уже відбувалась глуха боротьба між її напівінтуїтивними здогадами про істину і нормами, які усі приймають. Шантаж Кrogстада, який став зав'язкою інтриги, допоміг викрити уже існуючі протиріччя, а не створив їх [4, с. 37]. Прикладом цього є фінал першої дії, де Нора говорила Кrogстаду про те, що погані ті закони, які не дають змоги позбавити помираючу людину від тривог і не дозволяють дружині врятувати життя своєму чоловіку. «Я не знаю точно законів, – говорить Нора, – але впевнена, що десь у них повинно бути це дозволено. А ви, юрист, і не знаєте цього! Ви, напевне, поганий правовик, пане Кrogстад!» [4, с. 37]. І Емма Боварі, і Нора Хельмер протестують проти середовища, в якому живуть. Але, на відміну від Емми, яка прагне змінити лише своє власне життя, Нора мислить глобальніше. Її не влаштовують закони, за якими живе суспільство. Закони встановлюють люди. Які люди, яке суспільство, такі й закони. Чому Нора повинна жити за законами, які не бачать в ній людину, які руйнують її життя. Якщо це закони суспільства, то вона не хоче такого суспільства [12, с. 20].

В п'єсі «Ляльковий дім» розвивається і визріває основний конфлікт – конфлікт між людиною і суспільством. Нора зрозуміла, що вона не жила, а лише грала в життя. На цю гру її прирекли закони суспільства, які, на її думку, не витримують серйозної перевірки життям. Таким чином, ми простежили, що обидві героїні борються проти норм суспільства, які не дозволяють людині розвиватись як особистості. Але в цій боротьбі сильнішою виявилась Нора Хельмер, тому що не підкорилась міщанському оточенню. Натомість Емму Боварі «світ кольору плісняви» поглинув повністю, вона не змогла вистояти у нерівній боротьбі і сама стала уособленням норм «прогнилої» моралі.

Література:

1. Грабовський А. В. Картковий дім Торвальда: Вивчення п'єси Генріка Ібсена «Ляльковий дім» (Нора), 10 клас / А. В. Грабовський // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2001. – № 2. – С. 34–36.

2. Дитькова С. «Счастье – обман, поиски которого причиняют все житейские бедствия...». Проблемное изучение романа Г. Флобера «Госпожа Бовари» в 10 классе / С. Дитькова // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2006. – № 6. – С. 29–33.

3. Кокарева В. В. Приговоренные любовью... Конспекты уроков-дискуссий по теме «Женщина в произведениях художественной литературы XIX в.» (на примере романов Г. Флобера «Мадам Бовари» и Л. Н. Толстого «Анна Каренина») / В. В. Кокарева // Всесвітня література в середніх навчальних закладах. – 1997. – № 3. – С. 31–34.

4. Конева Т. Загадка женской души. Генрик Ібсен «Кукольный дом», 10 класс / Т. Конева // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2000. – № 6. – С. 36–38.

5. Копистянська Н. Х. У пошуках відповідей на вічні питання: Структурні паралелі: Генрік Ібсен («Ляльковий дім») – Іван Франко («Для домашнього огнища») / Н. Х. Копистянська, Н. Є. Тодчук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – № 4. – С. 47–49.

6. Логвин Г. Кто вбив Емму? (За романом Г. Флобера «Пані Боварі», 10 клас) / Г. Логвин // Русский язык и література в школах Украины. – 2004. – № 7. – С. 15–21.

7. Мацевко Л. В. Всупереч літературознавчій традиції: Переосмислення ролі та місця жінки в суспільстві у творах Г. Флобера і В. Винниченка / Л. В. Мацевко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – № 2. – С. 45–47.

8. Наливайко Д. С. Гірка реальність, перетворена силою слова на високе мистецтво: Матеріали до уроків за творчістю Г. Флобера / Д. С. Наливайко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 9. – С. 35–38.

9. Ременяк Г. Г. Три уроки по вивченні роману Гюстава Флобера «Пані Боварі», 10 клас / Г. Г. Ременяк // Все для вчителя. – 2000. – № 5. – С. 23–25.

10. Свербилова Т. Г. Кто они – обитатели «Кукольного дома»: К изучению пьесы Г. Ибсена / Т. Г. Свербилова // Русская словесность в школах Украины. – 2002. – № 1. – С. 43–49.

11. Султанов Ю. І. Гюстав Флобер: «... немає прекрасних думок без прекрасної форми і навпаки»: Матеріали до вивчення «Пані Боварі», «Виховання почуттів», «Саламбо» / Ю. І. Султанов // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – № 11. – С. 35–40.

12. Янковська М. П. Два уроки за п'єсою Г. Ібсена «Ляльковий дім» / М. П. Янковська // Зарубіжна література в школі. – 2006. – Січень (№ 1). – С. 17–20.